

Володимир Іванченко

СИЛЬВЕСТР СИЛЬВЕСТРОВИЧ МАГУРА – ДОЛЯ АРХЕОЛОГА У ЧАСИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

Однією з яскравих постатей діячів науки, репресованих у часи Великого терору у Радянському союзі, був Сильвестр Сильвестрович Магура – український археолог, музеєзнавець, дослідник трипільської археологічної культури та ранньослов'янської доби. Наявні джерела, які висвітлюють його долю, можна умовно розділити на кілька груп. Перша – матеріали археологічних експедицій, у яких він брав участь та які очолював. Друга – документальні матеріали радянських карально-репресивних органів, котрі висвітлюють історію його переслідування, арешту, ув'язнення та страти.

Це, зокрема, архівна кримінальна справа на С. Магуру, яка зберігається у ЦДАГО України; протокол засідання трійки Управління НКВС по Київській області, яка прийняла рішення про його страту, і акт про виконання вироку, що зберігаються у ГДА СБУ. Окремою групою джерел є спогади сучасників.

Збережені в архівній кримінальній справі С. Магури численні матеріали допитів археологів, які працювали з ним у різні роки, варто розглядати критично, адже їх отримали під тиском слідчих НКВС, що було визнано під час реабілітації.

Отже, новизною нашого дослідження є введення до наукового обігу раніше неопублікованих архівних документів.

Наявна історіографія процесу політичних репресій, які торкнулися і С. Магуру, проаналізована зокрема В. Шаповалом [9, 5–7], С. Білоконем [6, 1] та іншими дослідниками.

Сильвестр Сильвестрович Магура народився 2 січня 1897 р. у с. Гусинне Холмського повіту Люблінської губернії у родині священика. Тоді це була територія Російської імперії. Навчався у київському Університеті св. Володимира (1917–1920) та створеному на основі Київського університету Київському інституті народної освіти (1922–1925). У 1927 р. вступив до аспірантури Всеукраїнського історичного музею ім. Тараса Шевченка (тодішня назва НМІУ), яку закінчив у 1930 р.

У 1931 р. як аспірант захистив дисертацію на тему «Обробка кістки та рогу у слов'ян Київської землі за княжих часів» та здобув ступінь кандидата історичних наук (за тогочасною термінологією – наукового працівника). До арешту працював у структурах Всеукраїнської академії наук (ВУАН). З 1931 р. завідував археологічним музеєм ВУАН. У 1934 р. був одним із ініціаторів створення ІМК, який з 1938 р. називалася Інститутом археології Академії наук УРСР, зараз це – ІА НАНУ.

Протягом 1934–1937 рр. С. Магура очолював масштабний дослідницький проект – Трипільську археологічну експедицію, в роботі якої брали участь фахівці з Києва, Москви, Ленінграда та інших міст Радянського союзу. Крім цього, він очолював низку археологічних експедицій територією України (Київ, Київщина, Сумщина, Кіровоградщина, Черкащина, Запоріжжя).

С. Магура був одним із найвідоміших археологів свого часу, який мав значний авторитет. Втім, жив дослідник у часи сталінського терору, однією із численних жертв якого він і став.

13 грудня 1937 р. військовий прокурор КВО Калешин погодив подання 4 відділу управління державної безпеки НКВС УСРР на арешт С. Магури, якого звинуватили за ст. 54 КК УСРР, пункти 7, 8 та 11, зокрема у шкідницькій діяльності та участі у т. зв. антирадянській націоналістичній організації.

Відповідно до цього подання 14 грудня 1937 р. співробітник управління державної безпеки НКВС УРСР Павловський арештував С. Магуру та провів обшук у його помешканні у місті Києві на вул. Паньківській 14, кв. 3. Серед вилучених речей була унікальна колекція літератури на історичну та археологічну тематику: згідно з довідкою, укладеною чекістами при обшуку –

300 найменувань, згідно із заявою сина С. Магури, Ігоря Сильвестровича – 2000 найменувань. Також були вилучені паспорт та військовий квиток, різні записи, мисливська рушниця та набої до неї, фотоапарат. Перелік вилучених речей дає змогу уявити коло зацікавлень С. Магури – археологічна наука, фотомистецтво та полювання.

В анкеті заарештованого зазначено: «національність: українець», «соціальне походження: син попа». Очевидно, остання обставина була однією із справжніх підстав для арешту С. Магури. Щодо сімейного стану є запис: «дружина померла 20 квітня 1937 р., є син Ігор, 9 років».

«Слідство» перетворилося на фарс – надруковані слідчими НКВС протоколи допитів, які під тиском підписав С. Магура, містили твердження, які навряд чи міг висловити арештований: «Я дійсно був учасником антирадянської націоналістичної організації. Цілком усвідомлюючи всю тяжкість власної зрадницької діяльності я розповів слідству все, що мені відомо про діяльність цієї організації та про її особовий склад» [3, 9]. Головною метою слідчих було репресувати найбільш активну частину українських археологів ІМК. За версією слідства до підпільної «терористичної» організації С. Магуру залучив директор інституту Ф. Козубовський, з яким вони ніби обговорювали недоліки радянської влади у сфері культурної політики та збереження археологічних пам'яток. С. Магуру звинувачували у халатності, навмисному пошкодженні унікальних пам'яток давнини та терористичній діяльності.

Важко збагнути, як людина, яка переймалася станом збереження археологічних пам'яток в країні, активно працювала над їх дослідженням, могла одночасно їх систематично руйнувати у межах підпільної діяльності.

Втім, вигадати практичну терористичну діяльність навіть досвідченим чекістам забракло фантазії. Мовою джерел: «Питання – Ви поділяли терористичні установки організації? Відповідь – Так, я поділяв усі установки організації, серед іншого і терористичні. Питання – Як практично передбачалося виконання терористичних установок організації? Відповідь – Мені це не відомо. Про терор мені було відомо лише як про організаційну установку» [3, 12].

Щодо методів цієї «підпільної організації» промовистими є такі матеріали: «Зі слів Козубовського я знав, що учасники організації з метою підготовки повстанських кадрів ведуть велику вербувальну роботу. Серед іншого мені було відомо, що члени організації Молчановський та Коршак здійснювали вербування у селах, куди їздили під виглядом археологічних експедицій» [3, 13].

Одним зі «злочинів» підпільників-терористів виявилось дослідження пам'яток античності на території України, зокрема Ольвії: «Вся робота інституту була побудована таким чином, що головна увага приділялася питанням дослідження іноземної культури колонізаторів та цілком ігнорувалося вивчення культури місцевого населення. Так, наприклад, використовуючи досить великі кошти, інститут протягом тривалого часу проводив розкопки у грецькій колонії Ольвія і при цьому зовсім не проводив розкопок цінних пам'яток місцевої культури – скіфських городищ. Такий напрямок роботи був шкідливим та мав своєю ціллю довести повну залежність місцевої культури від культури колонізаторів. Окрім цього, такими діями ілюструвався нібито позитивний вплив колонізаторів на місцеву культуру, тобто схвалювалася по суті інтервенція. Іншим видом шкідницької діяльності учасників організації було не доведення до кінця розпочатих розкопок або засипування вже розкопаних цінних пам'яток. Здійснювали таке шкідництво Ф. Молчановський, М. Сугак, К. Коршак та я (С. Магура. – прим. авт.)» [3, 13, 14].

З протоколу допиту обвинуваченого М. Сугака, до арешту – наукового співробітника ІМК: «Шкідницька робота в галузі археології була проведена в Трипіллі, де засипалися розкопкі, але ще не досліджені дільниці трипільської культури. У Києві під час розкопок Десятинної церкви капище язичників. Ця пам'ятка Ячменевим була засипана, замість того, щоб зберегти її як цінну пам'ятку культури Київської Русі» [3, 26].

Варто зазначити, що жодні фахові висновки професійних установ у галузі археології до справи не долучали, а наведені твердження вважали об'єктивними, не зважаючи на їхню абсурдність. Яскравий приклад: «Будучи начальником експедиції з дослідження трипільської

культури в Халеп'ї, Магура засипав незакінчені пам'ятники та дозволяв робити це іншим учасникам експедиції, наприклад Петрову» [3, 26].

Стан правосвідомості слідчих, вірніше їхньої відсутності, ілюструють наступні матеріали: величезне обурення серед населення викликав той факт, що у 1936 р. в експедицію на роботу креслярем С. Магура запросив місцевого попа Черняхівського, а його дружина в якості робітниці. Піп приходив на розкопки та вже самим своїм зовнішнім виглядом викликав незадоволення робітників. Обурення було сильним і через те, що піп (так у документі) отримував підвищений оклад порівняно з простими робітниками. Окрім цього піп Черняхівський вів серед робітників активну антирадянську агітацію і цьому ніхто не перешкодив. Він говорив, що згідно положенням нової Конституції дозволяється вести релігійну пропаганду, і він вербував серед робітників прибічників відкриття в Халеп'ї церкви [3, 26].

Виявивши «злочини» С. Магури, чекісти підготували обвинувальний висновок, який став фатальним: «Управлінням державної безпеки НКВС УСРР виявлена та ліквідована антирадянська націоналістична терористична організація, яка мала своїм завданням насильницьке повалення радянської влади в Україні та встановлення фашистського ладу. Одним із активних учасників організації був заарештований 14 грудня 1937 року та притягнутий до відповідальності у якості звинуваченого Магура Сильвестр Сильвестрович. Слідством та визнанням самого Магури встановлено, що він з 1935 року перебував в українській націоналістичній терористичній організації, до якої був завербований колишнім директором інституту історії матеріальної культури Козубовським Федіром Андрійовичем. Під час вербування Козубовський був проінформований про те, що організація вважає своєю ціллю шляхом збройного повстання і терору повалити радянську владу, відділити Україну від СРСР та створити незалежну буржуазно-демократичну державу» [3, 31].

Привертає увагу той факт, що обвинувальний висновок починається з того, що ця організація нібито планувала встановлення фашистського ладу в Україні. Вочевидь, упорядники висновку – оперативний уповноважений 4 відділу державної безпеки молодший лейтенант Перкін, начальник відділення вказаного відділу старший лейтенант Коркунов та начальник зазначеного відділу майор Хатеневер не вбачали різниці між фашистським ладом і буржуазно-демократичним устроєм.

Матеріали справи С. Магури були передані на засідання трійки Управління НКВС по Київській області, яка розглянула їх 29 грудня 1937 р. У трійку входили від НКВС – заступник начальника управління по Київській області Бабіч, від КП(б)У – секретар київського обласного комітету Євтушенко, від органів прокуратури – тимчасово виконуючий обов'язки київського обласного прокурора Чебан, секретарем засідання був виконуючий обов'язки начальника відділу НКВС Альтзіцер, які вирішили, що «Магура Сильвестр Сильвестрович, вихідець з с. Гусинне Холмського уїзду (Польша), мешканець м. Києва, українець, син священника звинувачується у тому, що був учасником української націоналістичної буржуазної терористичної організації, яка мала на меті повалення радянської влади та відторгнення України від СРСР. Знав і повністю поділяв терористичні установки організації. Проводив шкідницьку роботу на історичному культурному фронті. Магуру Сильвестра Сильвестровича розстріляти, його особисте майно конфіскувати» [1, 90].

Через 10 днів, 8 січня 1938 р. комендант НКВС УСРР майор державної безпеки Шашков та начальник внутрішньої тюрми управління державної безпеки НКВС УСРР лейтенант державної безпеки Нагірний виконали вирок над 45 заарештованими, з яких № 23-м був С. Магура [2, 148]. Вони констатували смерть страчених і уклали про це відповідний акт. Варто зазначити, що внутрішня тюрма управління державної безпеки НКВС УСРР знаходилася у м. Києві на вулиці Короленка (нині – Володимирська), 33.

Навіть у часи хрущовської «відлиги» питання про перегляд, а тим більше реабілітацію С. Магури постало далеко не одразу. Лише 11 квітня 1960 р. військовий прокурор Київського військового округу (КВО) надіслав протест до військового трибуналу КВО у справі С. Магури. У ньому зазначалося, що звинувачення і засудження були безпідставні. Також було відмічено, що працівники НКВС, які брали участь у розслідуванні, були або звільнені з органів дер-

жавної безпеки (Х. Перкін, Д. Лифар) або навіть притягнуті до відповідальності та засуджені (Д. Перцев, Г. Коркунов). Внаслідок цього протесту Військовий трибунал КВО 22 квітня 1960 р. скасував постанову трійки при Київському обласному управлінні НКВС від 29 грудня 1937 р. про засудження С. Магури до розстрілу, а справу припинити за відсутністю складу злочину. 25 квітня того ж року довідку про посмертну реабілітацію було видано Лідії Андріївни Мешковській – сестрі покійної дружини С. Магури.

Джерела та література

1. ГДА СБУ, ф. 5, спр. 905.
2. ГДА СБУ, ф. 6, оп. 4, спр. 703.
3. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 49866–ФП.
4. Білокін С., Юренко С. Магура Сильвестр Сильвестрович // **Енциклопедія історії України (ЕІУ)**, Т. 6: Ла-Мі / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Magura_S_S – Назва з екрана
5. Білокін С. Тридцять років [Електронний ресурс]. **Сергій Білокін. Історик України.** Персональний сайт. – Режим доступу до ресурсу: www.s-bilokin.name – Назва з екрана
6. **Великий терор** [Електронний ресурс] – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/ – Назва з екрана.
7. Полонська-Василенко Н. **Українська академія наук: Нарис історії.** Ч. 2. Київ, 1993.
8. Шаповал Ю. **ЧК – ГПУ – НКВД в Україні. Особи, факти, документи.** Київ, 1997.
9. Шаповал Ю. **Україна 1920–1950-х років: сторінки ненаписаної історії.** Київ, 1993.
10. Шовкопляс І. **Археологія Української ССР: Библиографический указатель, 1918–1980.** Київ, 1989.
11. Шовкопляс Г. Сильвестр Сильвестрович Магура (1897–1937) // **Археологія.** 1992, №1.